

A magyar nép eredete.

(Kritikai tanulmány.)

II. A magyar őshaza kérdése.

A 19. századi magyar történettudományban körülbelül közfelfogás volt, hogy a magyarság őshazája Baskiriában keresendő. Újabban Zichy István gróf foglalkozott ezzel a kérdéssel; ő már lehetségesnek tartja, hogy a magyar őshaza átterjedt az Uralon túlra, az ázsiai Jugria délnyugati részeire is.²⁵ Meglehetősen magasan északra helyezi a magyarok ősi lakóhelyeit: Európában a Csuszovája, Ázsiában pedig a Pisma és az Iszet folyók mellékére. Zichy kezdeményezésével a magyar őshaza megindult kelet felé. Wiklund svéd nyelvtudós — Zichy művére hivatkozva — már teljesen Ázsiába helyezi a magyar őshazát,²⁶ azonban a Zichy által megjelölt területtől jóval délebbre, a Toboly, Isim, Irtis és Ob mellékére; szerinte ugyanis ez a vizekben gazdag sík vidék lehetett a legalkalmasabb arra, hogy az ősmagyarság a halászatot is gyakorolva áttérjen a lovas-nomád életmódra, mert hisz máskülönben nem tudta volna megtenni az utat a steppén keresztül a Kaukázusba, ha már előzőleg is nem folytatott volna ilyen életmódot. — Ezt a felfogást olvashatjuk Hóman Magyar Történetében is (I. köt. 26 l.). Németh Gyula ebben a kérdésben önálló nézetet nem nyilvánít; hivatkozik Zichy elméletére, azonban szükségesnek tartja Wiklund nézetét is idézni. Az utóbbi hivatkozást nem értem egészen, mert hisz Németh Gyula a Wiklund megjelölt területre — felfogását nagyon jól megokolva — a bolgártörökség őshazáját helyezi (i. m. 98—111).

Mivel ezek az újabb nézetek végeredményben Zichy elméletében gyökereznek, elsősorban is azt fogjuk megvizsgálni, miért tartotta szükségesnek Zichy az őshazát legalább részben Ázsiába helyezni, és miért nem tudta elszánni magát arra a radikális lépésre, hogy azt teljesen Ázsiába helyezze.

²⁵ Zichy, A magyarság őstörténete stb. 35, 37 l.

²⁶ Ebert, Reallex. der Vorgesch. III. 377. — Jegyzetben hivatkozik Zichyre.

A magyar őshazát Zichy csupán azért tartotta szükségesnek északabbra és keletebbre eltolni, mert azon a véleményen volt, hogy ezen feltevés segítségével kapcsolatba hozhat egymással és megalapozhat több elméletet is. Zichy számára nem volt ugyanis kétséges, hogy krónikáinknak a hun és magyar nép azonosságáról szóló előadása történeti valóságnak tekintendő; ezen felfogását elsősorban is Gombocznak a hunböl-gár eredetű, már honfoglaláselőtti magyar hun-hagyomány meglétére vonatkozó fejtegetésére (M. Ny. XVII; UJb. I.) alapította. Nem kétséges továbbá számára, hogy a hun és bolgár nép azonos egymással, aminek következtében szerinte a magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai tulajdonképp hun jövevényszavaknak tekinthetők annak a tanújeleképpen, hogy valamikor egy hódító hun nép felvette a meghódított magyar nép nyelvét; ilyesmire szerinte a történelem számos példát nyújt, amint erre Zichy egy újabb cikkében is hivatkozik. — Mindez azonban csak abban az esetben állhat meg — ez Zichynek a sorok között bújkáló, határozottan ki nem fejezett főgondolata — ha a magyar őshaza ázsiai területre is átterjedt; mivel pedig ezen elméletek szempontjából ennyire szükség volt ennek feltevésére, Zichy nem habozott ezt is feltenni.

Azt ugyanis kutatásai alapján Zichy nagyon jól tudta, hogy Európából a magyarság őshazája ki nem rekeszthető. Az ázsiai őshazára tehát Zichynek elsősorban is a hunok miatt volt szüksége, akikről kínai források adataiból következtetve feltette, hogy egy töredékük már a Kr. e. I. század derekán az Isim és Toboly mellékére telepedett, ahonnan a Pisma-Iszet vidéki ősmagyarokat leigázva nyelvüket átvette. Ezek szerint tehát a Wiklundnál, Hómannál, Némethnél szereplő Isim-Toboly vidéki magyar őshaza tulajdonképp azonos Zichy hun menekülőinek általa feltételezett Kr. e. I. századi hazájával, sőt azt is mondhatjuk, hogy esetleg senkinek sem juthatott volna eszébe a magyar őshazát a Toboly-Isim mellékén keresni, ha Zichy számára nem lett volna szükséges a hun-magyar kapcsolatokra vonatkozó feltevései miatt a magyar őshazát Európából kimozdítani. Zichy elmélete tehát tulajdonképpen elméletek szövevényére van alapítva, amely elméletek azonban a kutatás során már sorra megdőltek.

Alkalmam volt két tanulmányomban már kimutatni,²⁷ hogy a hunmagyar nép azonosságának gondolata, amint az

²⁷) Moór, Volt-e magyar hunmonda? 1923 és Deutsche Spielmannsstoffe in Ungarn UJb. 1925, 253—62.

középkori krónikáinkban megjelenik, nem valami ősi hagyománya a magyar népnek, hanem középkori klerikusok tudós kombinációinak terméke. Ezen tudós kombinációknak a nép szélesebb rétegeiben való meggyökerezését előmozdították azok a német eredetű hegedősénekek is, amelyek a hunokat és királyukat rokonszenves színben tüntették fel. Ezen hegedősénekek hatása alól a klerikusok sem vonhatták ki magukat, úgyhogy a hunkrónikában és Turóczinál csak azok a vonások tekinthetők mondaiaknak, amelyek német mondából, pontosabban középkori énekekből kerültek hozzánk.

Felfogásom helyességét jórészen igazolták Hóman Bálint fejtegetései is, aki közvetlenül utánam vizsgálta meg a magyar hunmonda kérdését. Ő is arra a megállapításra jutott, hogy a hunkrónika szövege valami eredeti magyar hunmonda feltevését nem igazolhatja. Hóman ezen megállapítása annál súlyosabban esik a latba, mert hisz neki vizsgálatai kezdetén épen az ellentétes tétel igazságának kimutatása volt a célja. Ha eredeti magyar hunmonda meglétének a feltevését Hóman sem látja igazolhatónak, annyit mégis megkísérel bizonyítani, hogy a hunszármazás tudatát, amely szerinte elsősorban az Árpádok hagyománya volt, a magyarság már magával hozta mai hazájába. Erre vonatkozó legfontosabb érvei azonban már mind megdőltek. Nem állhat meg az a tétele, amint azt Schünemann Konrád világosan kimutatta,²⁸ hogy a hunmagyar azonosság gondolata a magyar honfoglaláshoz közelkorú nyugoti történeti feljegyzésekbe a magyar hagyományokból táplálkozó forrásokból került. De annak sincs semmi valószínűsége Schünemann szerint, hogy a jólétesült Konst. Porph. az Árpádokra vonatkozólag az ilyen hagyomány meglétét ne említette volna meg. — Az Árpádok hun-török eredete mellett nem hozhatók fel az Árpádok személynevei sem, mert azok amint ezt Németh Gyula kimutatta (i. m. 280—298), többnyire magyar eredetű nevek; pedig az Álmos és Árpád nevek pl. még Gombocznál is mint török eredetű nevek szerepelnek (UJb. I. 203). A magyar hagyomány *Dulája* sem hozható kapcsolatba a dunai bolgár-törökök *Dulo* dinasztiajának a nevével, lévén az utóbbi a nálunk is ismert *gyula* méltoságnévnek a megfelelője (Németh i. m. 173 l. 31.). És ami a legfontosabb, időközben az is kitűnt, hogy a hunok nem bolgártörök *r* nyelvet beszéltek, amely hangsajátságot a magyar nyelv régi tö-

²⁸ Schünemann: Hunnen und Ungarn (UJb. V 293—305).

rök jövevényszavai is feltüntetik, hanem köztörök $\approx$ nyelvet, amint ezt Németh Gyula kimutatta, pedig az előbbi tévesnek bizonyult feltevés volt Gombocz, Zichy és Hóman elméleteinek tulajdonképeni alapja.²⁹

Azok az elméletek és feltevések tehát téveseknek bizonyultak, amelyek Zichyt arra készítették, hogy a magyar őshazát legalább részben az Uralon túlra helyezze. Ámbár talán néha előfordul, hogy valaki téves előzmények és hibás következtetések alapján is helyes megállapításra jut, azonban ennek ellenkezője már eleve is valószínűbbnek látszhatik számunkra, így tehát a felhozottak alapján már eleve is kétkedéssel kell fogadnunk azt az elméletet, hogy a magyarság őshazája — ha csak részlegesen is — Ázsiába helyezhető, illetve helyezendő. Hogy pedig a magyar őshaza csak Európában lehetett, az kitűnik azoknak a szempontoknak megvizsgálásából is, amelyek

²⁹ Érdekes, hogy Németh Gyula még ezek után sem meri elszánni magát arra, hogy egészen elejtse a honfoglalás előtti magyar hunhagyomány meglétére vonatkozó elméletet. Talán azért nem, mert a hunhagyomány elmélete tudományos irodalmunkban már-már hagyományossá lett. De amit megtart Németh Gyula ebből az elméletből, az olyan kevés és olyan feltevéses feltevés, hogy az ellen érveket felhozni, már nem nagyon érdemes. Szerinte „a magyarok és hunok közös származásának hagyománya oly korszak emlékét őrizheti (!), amelyben a magyarok politikai és hadi szövetségben éltek egy olyan néppel, melynél megvolt (ez feltevés) a hunoktól való származás hagyománya, s mely hunnak is nevezte magát“ (ez is feltevés!). — Két új érvet is hoz fel e tekintetben Németh, amelyekre szükségesnek tartok néhány megjegyzést tenni. Elsősorban a magyar *Etele* névalakra hivatkozik (i. m. 218). Igaz, hogy a magyar *Etele* névalak magyarnyelvi fejlemény *Attilából* (v. ö. UJb. V. 258 l. 1 j.), azonban ebből éppen nem következtethető az, hogy az *Attila* nevet és a hunmondát törököktől vettük át. Attilának ugyanis volt becsületes török neve: *Avitochol* „az atyák fia“; és hogy török népek Attilát ezen a néven ismerték, azt a dunai-bolgár fejedelmjegyzék tanúsítja. Különbön is a gót *Attila* név sem egyéb, mint fordításos parafrázisa a török névnek. Ha lett volna török eredetű magyar hunhagyomány, úgy az Attilának török nevét őrizte volna meg, amint ezt már A. Brückner is hangsúlyozta (UJb. IV. 85). Így tehát éppen a magyar *Etele* < *Attila* névalak tanúsítja a meghatározottabban, hogy a magyar hunmondában török hagyomány nincs. Ezt már volt alkalmam egy ízben kifejteni (UJb. V. 260); azonban vannak feltevések, amelyeket úgy látszik, lehetetlenség a tudományból kiküszöbölni, mert minden cáfolat ellenére makacsul mindig visszatérnek. — Ezenkívül Németh Gyula még felteszi (i. m. 219), hogy a hunkrónika *Hunorja* nem a *Magyor* mintájára való képzés, hanem török *hun-eri („hun ember“) szóból származott történeti emlék. Erre azt jegyezhetjük meg: semmi nyoma sincs magyar emlékekben, hogy nálunk a hunokat *hunoroknak* nevezték volna, de a feltételezett török *hun-eri* névalakra sincs sehol semmiféle adat. Mivel így ezen magyarázatot a formalisztikus lehetőségén kívül semmi adat sem támogatja, létijogosultsága nincs és így elvetendő. Abban azonban bizonyára igaza van Németh Gyulának (i. m. 220), hogy „a magyar-hun kapcsolatra építeni nem sokat lehet“. Én csupán „semmi“-vel tartom szükségesnek a „nem sokat“ kifejezést helyettesíteni.

Zichyt arra készítették, hogy a magyar őshazát legalább részben európai területre helyezze. Bizonyára nagyon nyomós okok voltak ezek Zichy számára is, különben aligha súlyosbította volna elméletét annak a feltevésével, hogy a magyar őshaza átterjedt az Ural hegységen is; mert hisz igaz ugyan, hogy az Ural nem minden közlekedést lehetetlenné tévő sziklafal, de mindenesetre olyan akadály, amely alkalmas arra, hogy népeket egymástól elválasszon, pedig Zichy elmélete szerint az Uralon inneni ősmagyarság is osztozott az Uralon túlnak a sorsában. Bizonyára ennek a megfontolása is készítette Wiklundot, Hómant és Némethet Zichy elméletének olyan módon való leegyszerűsítésére, hogy a magyar őshazát teljesen az Uralon túlra, Ázsiába helyezték. — Amint említettük, ezek a tudósok nemcsak keletebbre tolták el a magyar őshazát, hanem jóval délebbre is attól a területtől, amelyet Zichy a magyar őshaza ázsiai területrészeként megjelölt. Ennél a választásuknál jelentős szempont volt az ősi magyar lótenyésztés feltevésének a szüksége is. Ez a szempont azonban a magyar őshaza kérdésében döntő érvként nem szerepelhet, mert, amint láttuk, lótenyésztése már az ugor népközösségnek is volt, így tehát a lótenyésztés feltételei másutt is meglehetettek; nemcsak a Toboly és Irtis mellékén, mert ide az ugor őshaza már semmiesetre sem helyezhető. És itt meg kell azt is jegyeznem, hogy a ló jelenlegi északi elterjedési határa is körülbelül öt szélességi fokkal északabbra van a Csuszovája—Pisma—Iszet vonaltól. Hogy pedig az Uralon innen példának okáért a Bjelaja melléke, vagyis Baskiria erdős volta mellett is alkalmas terület lehetett állattenyésztő lovas nép számára, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy ilyen nép voltak a legújabb időkig a baskirok is, akik némi földművelés, halászat, vadászat és erdei méhészet mellett főfoglalkozásként a nomadizáló állattenyésztést űzték és mint jeles lovasok, messze földön híresek voltak (Buschan i. m. ³⁰II. 885—86).³⁰

Esetleg volt a felhozottakon kívül egy más szempont is, amely az említett tudósokat Zichy elméletének már megismert leegyszerűsítésére készítette. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a magyarságot ebből a Zichy által feltételezett őshazából az a szibir-európai népvándorlási hullám mozdította ki, amely mint Németh Gyula kifejti, végigvonulva egész Ázsián, 460

³⁰ A baskirok lovaikat télen némi felügyelet mellett az erdőkben legeltetik, ahol azok a hó alól kapariák ki eleségüket. (V. ö. Mészáros, Ethn. XXI. 7.)

körül a bolgárokat is kivetette Irtis-melléki őshazájukból — valami más okra pedig alig gondolhatunk, — úgy megmagyarázhatatlan rejtély marad számunkra, mint sodródhatott el a magyarság innen a Kaukázus vidékére, ahol később találjuk. Egy pillantás a térképre meggyőzhet bennünket arról, hogy egy olyan keletről jövő támadás elől, amely az Irtisvidék népét délkeletre sodorta, a Pisma-Iszet mellékén lakó nép a legkisebb ellenállás irányában csak északnak térhetett volna ki, vagyis arra a területre szorult volna, ahol az osztjások ma laknak. Ha azonban azt tesszük fel, hogy a költözés nem e legkisebb ellenállás irányában történt, hanem hogy a Pisma-Iszet vidéki magyarság átkelt az Uralon, ebben az esetben nem a magyarság jutott volna el a Kaukázus mellé, hanem esetleg a vogulok, vagy az osztjások, mert hisz a Bjelaja-Káma mellékének a lakosságát érte volna a keletről jövő támadása. A népvándorlás korának népmozgalmait pedig éppen az jellemzi, hogy minden megmozdult nép a következőnek a területére telepszik le, és hogy a költözés mindig a legkisebb ellenállás irányában történik, amint ez természetes is. A délfelé való költözést az Iszet-Pisma vidéki telepések részére semmiképp sem vehetjük kombinációba; mire ugyanis ezt a népet a keletről jövő néphullám elérte, a délfelé való költözés már lehetetlenné vált számára, mert hisz a támadó nép már jóval előbb eljutott volna az Ural hegységig és így elvágta volna a délnek vezető utat.

Kétségtelen, hogyha Zichy elméletét úgy módosítjuk, hogy az őshazát teljesen Ázsiába és pedig a Toboly és Irtis mellékére helyezzük, akkor ezzel a feltevással több nehézséget elhárítottunk. Ezzel a módosítással azonban csupán látszateredményt érhattünk el, amennyiben figyelmen kívül hagytuk azokat a még súlyosabb nehézségeket, amelyeket az őshazának Európából való kirekesztése jelent. Ezek Zichy számára nagyon is tudatosak voltak; mert hisz az ő hüntörök elmélete szempontjából is sokkal kényelmesebb lett volna a magyar őshazát teljesen Ázsiába helyezni. Azok a tudósok azonban, akik Zichyre támaszkodva foglalkoztak a magyar őstörténet problémáival ezeken a nehézségeken már egyszerűen túltették magukat, és pedig főképp azért, mert nekik is voltak a magyar-török viszonyra vonatkozólag olyan elméleteik, amelyek csak abban az esetben állhatnak meg, ha a magyar őshaza Ázsiába helyezhető. Ez elsősorban is Hómanra és Némethre vonatkozik.

Zichy a magyar őshazára vonatkozó fejtegetéseiben tulaj-

donkép Tallgrennak, a kiváló finn archaeológusnak azon tételéből indul ki, hogy bármely finnugor népnek az őshazája csupán az ananyinóinak nevezett késői bronzkultura (600—200 Kr. e.) elterjedési területén belül kereshető; ennek a kulturának a hordozói ugyanis kétségtelenül finnugor népek voltak. Az ananyinói kultura keleten, ahol a magyarság őshazája is keresendő, kiterjedt a Káma és mellékfolyóinak mellékére, északkelet felé még a Csuszovája, délkelet felé pedig a Bjelaja mellékére is, sőt északkeleten a Csuszovája vidékéről áthúzódott az Uralon túlra, a Pisma és Iszet folyók mellékére is. Az ananyinói kultura elterjedésének figyelembevételével volt kénytelen Zichy a feltételezett magyar őshazának ázsiai részét olyan magasra északra helyezni. Amennyiben Tallgren tétele helytálló — eddig pedig ezt a tételt senki sem kísérelte megcáfolni — akkor természetesen még csak szóba sem jöhet az a feltevés, hogy a magyar őshaza Ázsiában a Toboly és Irtis mellékén lett volna. Azonban Zichy feltevésének is van egy súlyos nehézsége, amelynek az elhárítását Zichy még csak meg sem kísérelte. Nem elég ugyanis csupán a magyarok őshazáját kijelölni, hanem a légközelebbi rokonnépekéről sem lehet megfeledezni. Ha azonban a magyarok őshazáját a Csuszovája-Iszet-Pisma mellékére helyezzük, akkor a vogulok-osztjások őshazáját az ananyinói kultura elterjedési területének figyelembevételével csak a Bjelaja mellékén képzelhetnők el. Erről Zichy ugyan nem szól, azonban fejtegetéseiből ez szükségszerűleg következik. Az a feltevés azonban, hogy a vogulok és osztjások eredetileg az ősmagyaroktól jelentékenyen délebbre laktak volna, nemcsak valószínűtlennek, hanem képtelenségnek is látszik. Hisz ezek szerint a voguloknak és osztjásoknak először a magyarok feltételezett őshazáját kellett volna elfoglalniok és csak onnan kerülhettek volna el mai hazájukba. Mivel pedig egy nép sem hagyja el önként hazáját, ebben az esetben azon feltevés elől sem lehetne elzárkóznunk, hogy az ősmagyarokat a vogulok és osztjások üzbék el a Csuszovája-Iszet-Pisma melléki feltételezett őshazájukból. — Arra vannak ugyan adataink, hogy a vogulok valaha a Csuszovája mellékén laktak, azonban arra már semmi adatunk sincs, hogy az osztjások régebben a vogulokhoz hasonlóan az Ural nyugati oldalán laktak volna. Így tehát Zichynek a magyar őshazára vonatkozó elméletét már ezen szempontok figyelembe vételével is el kellene vetnünk.

Ha a magyar-török viszony természetére vonatkozó előleges elméletektől mentesen vizsgáljuk a tényeket, akkor az

ananyinói kultúra elterjedésének és a finnugor népek mai földrajzi elhelyezkedésének figyelembe vételével csak arra az eredményre juthatunk, hogy a magyarok őshazája a Bjelaja mellékén, a voguloké a Csuszovája mellékén, az osztjákoké pedig a vogulokétól keletre, Ázsiában a Pisma és Iszet mellékén volt. Erre a megállapításra jutott maga Tallgren is (Suomen suku I. 203). Ennek a felfogásnak a helyességét a vogulokra vonatkozólag Teplouchov és Kannisto helynév-kutatásai igazolták is, amennyiben ezekből kitűnt, hogy a vogulok régebbi települési területe a maitól jóval délebbre a Csuszovája mellékén volt (FUF. 18, 57—89 és FUF. 18. Anz. 56 ll.). Mivel pedig az osztjákok őshazáját csak a voguloké közelében és pedig attól keletebbre kereshetjük, semmi okunk sem lehet arra, hogy az ananyinói kultúra Iszet-Pismamelléki képviselőiben ne osztjákokat lássunk. (Az osztjákok mai települési területén korábban szamojédek laktak). Arról pedig nincs tudomásunk, hogy erről a vidékről a magyaron kívül valamilyen más finnugor nép is elköltözött volna, így tehát az ananyinói kultúrának Bjelaja melléki képviselői csak az ősmagyarok lehettek.

Azonban nemcsak az archaeológia szolgáltat számunkra bizonyítékot a magyarság baskiriai őshazájára vonatkozólag, hanem a nyelv is. A nyelvi bizonyítékok között a legfontosabbak azok a növény- és állatföldrajzi szempontok, amelyekre az indogermanisztika példaadása nyomán Zichy hívta fel a figyelmet. Ezen szempontoknak a figyelembe vétele készítette őt első sorban is arra, hogy az őshazát ne teljesen Ázsiába helyezze. Zichy ugyan azt igyekszik bizonyítani, hogy ezek a növény- és állatföldrajzi adatok nem zárják ki teljesen annak a lehetőségét, hogy a magyar őshaza az Uralon túlra is kiterjedt. Ebben azonban — úgy látjuk — tévedett, és pedig azért, mert egyes adatok hitelességét elmulasztotta kritikai vizsgálat tárgyává tenni. A legfontosabb növény- és állatgeográfiai érvek a következők: A magyar őshaza nem eshetett a fenyőrégióon kívül, mert *fenyő* szavunk finnugor eredetű. A Toboly és Irtis mellékére, amint Hóman és Wiklund feltették, a magyar őshaza azért sem helyezhető, mert ez a steppevidék már teljesen kívül esik a fenyőrégióon. — Finnugor eredetű a *szil* szó is, melynek sokféle európai Oroszországban honos válfaja közül csak egy terjedt át az Uralon túlra: a hegyi szil (ulmus montana), azonban ez a válfaj is meglehetősen magasan északon körülbelül azon a területen fordul elő, — de bizonyára nem sík vidéken —, ahová mi az osztjákok őshazáját helyeztük. Ha

csak erről a két fanévről lenne szó, talán Zichy nem habozott volna az őshazát teljesen szibériai területre helyezni, azonban a *sündisznó* finnugor eredetű neve már teljesen Európára utal bennünket, mert az Uralon túl nem fordul elő.

Finnugor eredetű szó a *méh* és *méz* is; a méh előfordul Európa legnagyobb részében, azonban Ázsiában elterjedési területe csak keskeny szalagot képez, amely öv Kisázsian, Szirián, Északarabián, Perzsián, Afganisztánon, Tibeten keresztül Kináig húzódik; Szibériába és Turkesztánba úgy importálták a méhet (Schrader, Realexikon 86). Az indogermán őshaza kérdésében is szerepel a méh elterjedése; Th. Köppen vette fel ezt a szempontot először 1890-ben (v. ö. Schrader i. h.), aki a méh elterjedését már kezdettől fogva kapcsolatba hozta a finnugor őshaza kérdésével is.

Zichy gróf említ ugyan (i. m. 33) egy hiteles 1771-i adatot arra nézve, hogy a méh az Uralhegység déli részén csekély távolságra a hegység gerincétől keletre még előfordul (esetleg importálták), azonban ez az adat még nem bizonyíthatja, hogy a méh az Ural keleti oldalán Perm magasságában is — ahová Zichy az őshazát helyezi — előfordul. Hivatkozik Zichy egy 17. század második feléből származó föld- és népleírásra is, amely az osztjákokról azt mondja, hogy „meg szoktak öreg fákat fagorni, melyekbe aztán a méhek belételepsznek; a mézet fahársból készült kosarakban őrzik meg“ (Zichy, i. m. 6). Ezen leírás szerzője, Witsen, maga nem járt az osztjákok földjén, hanem adatait jórésben az egyes vidékeket megjáró oroszok elbeszéléseiből merítette. Itt nyilván valamit összezavart, mert hisz ha vadméhek akadtak volna az osztjákok lakóhelyén az Uralon túli Jugriában, amelyet már Lehrberg a 18. században fátlan mocsárvidéknek jellemez (v. ö. UJb. 4, 292), akkor az erdei méh később sem tűnt volna el Szibériából. Witsen tévedésének a magyarázata valószínűleg abban a körülményben rejlik, hogy ő az osztjákok földjét, Jugriát, részben Szibériába, részben pedig Európába — nyilván valami félreértés folytán — a Vicsегда (!) mellékére helyezi,⁸¹ és így Witsen adata esetleg a zürjénekre vonatkozik, akik valószínűleg már a 17. században is laktak a Vicsегда mellékén. Hogy pedig az osztjákok méhészkedéséről mennyire nem lehet szó, mi sem bizonyítja jobban, minthogy az obiugor nyelvekben nincs a *méh* és *méz* szavaknak finnugor megfelelőjük, amint ezt Zichy sem mulasztja el megemlíteni.

⁸¹ V. ö. Zsirai, Jugria. 1930, 65.

Zichy a felhozottakon kívül még hivatkozik arra a jelenségváltozásra, amelyen *fogoly* és *fagyal* szavunk keresztülment, amelyek eredetileg *császármadarat*, illetve *berkenyét* jelentettek, és így annak tanújeléül tekinthetők, hogy a magyarság erdős északibb vidékről délibb vidékre költözött, tekintve, hogy a *berkenye* és a *császármadár* az északi erdővidéken otthonosak, míg a *fogoly* jellegzetes síksági állat, a *fagyal* pedig csak Déloroszországban fordul elő. De nemcsak ezek a szavak utalnak északibb erdővidékre, hanem az előbb tárgyaltak is: a vadméh is csak erdővidéken fordulhat elő; így tehát a magyar őshazát steppevidékre még akkor sem helyezhetjük, ha ez nehézségeket is jelentene bizonyos valószínűnek látszó őstörténeti elméletekre nézve, mert hisz erről van szó. Ha csupán egyetlen szó utalna európai őshazára, akkor esetleg még gondolhatnánk arra, hogy talán időközben valami ok folytán az illető növény, vagy állat elterjedési területe eltolódott, azonban amikor több szó egyértelműleg Európára utal bennünket, akkor habozás nélkül meg kell állapítanunk bármely őstörténeti elméletre való tekintet nélkül, hogy a magyar őshaza Európában volt.

Különben is képtelenség még csak gondolni is arra, hogy az ősmagyarságnak a Zichy által feltételezett Európában lakó része az Uralon átkelve csatlakozott volna az Uralon túl lakó magyarsághoz, amikor az a rész idegen népek nyomása következtében a steppén keresztül a Kaukázus vidékére sodródott. Pedig Zichy elmélete értelmében ezt is fel kellene tennünk, mert hisz különben a mai magyarság nyelvében nem volnának meg azok a szavak is, amelyek nem lehettek meg az Uralon túl feltételezett ősmagyar nép nyelvében.

Az ősmagyarság baskiriai őshazájára vonatkozólag még egy más nyelvi érvet is felhozhatunk. Ennek az érvek bizonyító értéke ugyan kisebb, mint az eddig tárgyaltaké, mert hisz hangtani finomságokra van felépítve, az ilyesminek megítélésében pedig aránylag könnyen lehet tévedni. Mégis szükségesnek tartjuk megemlíteni, mert harmóniában áll eddigi megállapításainkkal és mivel az a svéd tudós, akinek egy feltevését értékesíteni akarjuk ebben a kérdésben, ezzel a feltevessel legkevésbé sem szándékozott a magyar őshaza tekintetében valamely elmélet számára érvet szolgáltatni, így tehát feltevése célzatosnak semmiképp sem mondható.

Már Munkácsi felismerte azt, hogy vannak bizonyos közös iráni jövevényszavak a permi és ugor nyelvekben, ame-

lyek oszét jelleget tüntetnek fel. (Ethn. VI. 139.). Ezek a jövevényszavak nyilván olyan korban kerültek bele ezekbe a nyelvekbe, amikor a nyelvi érintkezés köztük még megvolt. Az oszétek (alánok) bizonyára nem voltak őslakók a Kaukázustól északra elterülő síkon, hanem valahonnan a Pamir vidékéről költöztek oda még a népvándorlást megelőző korban. Nevezetes körülmény, hogy ezek az oszét jövevényszavak nincsenek meg a többi finnugor nyelvben, míg a finn nyelvek baltiszláv jövevényszavai teljesen hiányoznak a keleti finnugor nyelvekből. Nyilvánvaló, hogy mindkét nyelvi hatás csak akkor következett be, amikor a nyugati és keleti finnugor népek között az érintkezés a nyugati finnugorok elköltözése folytán már megszűnt. Így ez a mozzanat bizonyos lehetőségeket is nyújt az alán hatás korának megállapítására.

H. Sköld is ezen az alapon kísérte meg — Markwart nyomán — az alán hatás szélső határait megállapítani: a 450—550 utáni időkre teszi azt, amikor szláv törzsek előnyomulása következtében az érintkezés a finn népek és többi finnugorok között teljesen megszakadt.³² Az obiugor nyelvekben és a magyarban közösen meglévő oszét jövevényszavak hangalakjának vizsgálatából pedig H. Sköld arra a meggyőződésre jut, hogy ezek a szavak magyar közvetítéssel kerültek a vogulba és az osztjákba (i. m. 88, 98). Ebből tehát az következne, hogy az ősmagyarok a voguloktól és osztjákoktól délebbre laktak, Európában, mert hisz máskülönben magyar közvetítéssel nem juthattak volna oszét jövevényszavak az obiugorok nyelvébe.

Azok a történetírók, akik a múlt században Baskiriába helyezték a magyar őshazát, ezt nem archeológiai és nyelvi bizonyítékok alapján tették fel, hanem egy történeti forrásadatra támaszkodva. Így található ez a magyar történet több arab forrásában, és: pedig először Ibn Rustánál, aki 900 körül élt. Ő, illetve a forrása — úgy látszik — még egészen határozottan tudta, hogy a magyarok őshazája Baskiriában volt. Tudósítása a Németnél olvasható szövszerinti fordítás szerint a következő: „A besenyők országa és az eszkil-bolgárok országa közt fekszik a magyarok határai közül az első határ“. — Hogy a besenyők és eszkil-bolgárok országa közti területen Baskiria értendő, azt már felismerte Paulel,³³ Markwart³⁴ és Mun-

³² H. Sköld, Die ossetischen Lehnwörter der ungarischen Sprache. 1925, 89.

³³ Paulel, A magyar nemzet tört. Szt. Istvánig. 243 l.

³⁴) Markwart, Streifzüge 515 l.

kácsi³⁵ is. Ezen felfogás helyességét teljesen kétségtelenné teszi Al Balhi († 934) tudósítása, amelynek jelentőségére Németh hívta fel a figyelmet (i. m. 302). Szerinte „kétféle *basz-žird* (= magyar és baskir) van. Az egyik szorosan az oguzok határánál lakik, a bolgárok mögött...” Ez a leírás a 889 utáni állapotokra vonatkozik, míg Ibn Rusta leírása a baskiroknak 889 előtti szomszédságát tünteti fel.

Ibn Rusta ezen helyének két magyarázata lehetséges. Feltehető, hogy Ibn Rusta, illetve a forrása ebben az esetben csak véletlenül hibázott rá az igazságra. Ezt lehetővé tehetette az a körülmény, hogy az arabban — amint erről még majd szólni fogunk — a magyar és baskir név hang- és írásalakja nagyon hasonlított egymáshoz. Így tehát nagyon kézenfekvő lehetett az arab írók számára a magyarok őshazájaként Baskiriát megjelölni, hiszen azt a X. század körül még tudhatták, hogy a magyarok valahonnan Keleteurópából költöztek nyugat felé. Ennek a zavarnak a jeleképpen tekinthető az a körülmény, hogy Ibn Rusta a baskirokat mondja magyaroknak, míg kortársa Al Balhi a magyarokat emlegeti baskir néven. — Azonban annak a felfogásnak sincs semmi akadály, hogy a régibb arab irodalomban lehetett egy tudósítás, amely a magyarok őshazáját arra területre helyezte, amelyen a 900 körüli írók tudomása szerint a baskirok laktak. És éppen ezen körülmény adhatott alkalmat arra — a két név hasonló hangzásától is támogatva, hogy bizonyos arab források a két népet egynek vették. Mi az utóbbi felfogás alapján állunk, mivel nem tudjuk teljesen a véletlen játékát látni abban, hogy az arab tudósítások ebben a fontos körülményekben ennyire megegyezzenek azokkal az eredményekkel, amelyekre mi archeologiai és nyelvi tények gondos mérlegelése alapján jutottunk.³⁶

³⁵ Ethn. 16, 80.

³⁶ Németh Gyula sem egyik, sem másik módon nem magyarázza az arab írók ezen nevezetes helyét. Szerinte ugyanis „a magyarok határai közül az első határ” kitétel azt jelenti: „van a magyarok egyik területe”. Ez az értelmezés kissé erőszakolt és önkényes; ha ugyanis Ibn Rusta szóvegének fent közölt szövszerinti fordítása helyes, — amit természetesen nincs okom kétségbevonni —, akkor a szöveg csak úgy értelmezhető: „van a magyarok első hazája”. Eddig is így értelmezték ezt a szöveget, amint azt másképp értelmezni nem is lehet. Ebben a tekintetben a legcélszerűbbnek látszik számomra, ha Gombocz Zoltánra hivatkozom, aki a kérdéses helyet így fordította németre: „Zwischen den ländern der Petschenegen und der Esegel-Bulgaren liegt die erste heimat der Magyaren”. (Gombocz, Die bulg.-türk. Lehnwörter . . . 204 l.). Azért tarthatjuk ebben a kérdésben perdöntő jelentőségűnek Gombocznak ezen fordítását, mert ő még azon az állásponton volt, hogy Ibn Rusta tudósítása

A felhozottakból, azt hiszem, világosan kitűnt, hogy a magyar őshaza csak a mézországnak nevezett Baskiriába helyezhető, ha — nem előleges elméletek után indulunk. Baskiriára még kiterjedt az ananyinói kultúra és itt megvannak az összes növény- és állatföldrajzi sajátosságok, amelyek a nyelv tanúsága szerint a magyar őshazát is jellemezték: a Bjelaja melléke belemegy a fenyőrégióba, otthonos itt a *szil* és a *berkenye*, az állatvilágból pedig a *sün* és a *méh*. — Baskiria erdei azonban nemcsak mézet, hanem vadat is bőven adtak, a Bjelaja és mellékvizői pedig a halászatra nyújtottak kiváló lehetőséget. Hogy ezek mellett itt a nagyobbarányú lótenyésztés is lehetséges volt, azt a baskirok példája tanúsítja. Így tehát nem szükséges feltenni, hogy a magyarság Nyugatsibéria steppéin alakult át lovas nomád néppé, és amint kimutattuk, a legkevésbé alakulhatott ilyené bolgártörök kulturhatás folytán. Az ősmagyar nép azonban, amint ezt már hangsúlyoztuk, ismerte a földművelésnek valamilyen primitív formáját is, amire ez a vidék a lehetőséget szintén megadja. Ezek szerint tehát Baskiriában az ősmagyar nép számára az előző fejezetünkben kimutatott gazdasági viszonyoknak megfelelő, összes életfeltételek megvoltak.

Baskiriából a magyarság mindenesetre sokkal könnyebben és jelentékenyen rövidebb úton juthatott el második hazájába, a Kaukázus vidékére, mint a Pisma és az Iszet vagy akár a Toboly mellékéről. — Ha Baskiriában volt a magyar őshaza, akkor azt is lehetségesnek kell tartanunk, hogy kerülhettek az obi-ugorok nyelvébe magyar közvetítéssel oszét jövevényszavak is. És ismerve az araboknak a volgai bolgárokkal való élénk kereskedelmi összeköttetéseit, nem csodálkozhatunk azon, hogy

---

geográfiai és kronológiai tekintetben nem értékesíthető, mert nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy az Baskiriára, Lebediára vagy Etelközre vonatkozik-e. Láttuk azonban, hogy e tekintetben jelenleg már nem lehet okunk kételyre. És azt is megjegyezhetjük, hogy a baskiriai magyar őshaza feltevése még támogathatta volna is Gombocz azon korábbi nézetét, amely szerint a bolgár-török jövevényszavak a Középvolga vidékén kerültek nyelvünkbe. Nyilvánvaló, hogy Németh Gyula tulajdonképp kényszerűségről szorult rá Ibn Rusta szövegének idézett önkényes értelmezésére. Az általunk lehetségesnek jelzett első magyarázat ugyanis ellenmondásban van — amint majd látni fogjuk — a baskir-magyar azonosságra vonatkozó elméletével, a második magyarázat pedig nincs összhangban a török-magyar viszonyra vonatkozó felfogásával, amelynek szükségzerű prae-missája a magyarság ázsiai őshazájának feltevése. Ebben az esetben is tehát az történt, hogy előleges elméletek és feltevések irányították a kutatót a tények vizsgálatánál és értékelésénél, amint az ilyesmit több példán is megfigyelhetjük az újabb őstörténeti irodalmunkban.

ez a körülmény a régebbi arab földrajzi irodalomban is nyomot hagyott hátra.

Ez a megállapítás, vagyis a magyar óshazának Baskiriába való helyezése, következő vizsgálatainkban számunkra ténnyel egyértékű szilárd pontot jelent és pedig a magyar-török viszony kérdésében is. A következőkben tehát ezen álláspont alapján fogjuk egyrészt megkísérelni a magyar őstörténet tényeinek vizsgálatát és azoknak harmonikus rendszerben való összefoglalását, másrészt pedig ki fogjuk a lehetőséghez képest mutatni, hogy azok az elméletek, amelyek ezen megállapítással nem harmonizálnak, más okok alapján is elhibázottaknak tekinthetők.

(Folytatjuk.)

Moór Elemér.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bercel. *)

A mai köznyelvben a *bérc* a 'hegynek kopár, kimagasló, sziklás csúcsát, ormát' jelenti; általában 'hegygerincet'. Ez a jelentése újabb eredetű, a költői nyelvből terjedt el: mint pl.: *Bércre* hág és völgybe száll..., *Bérces* Kárpát ormán őrt áll sok ezer magyar vitéz...

De vizsgálva a régi és nyelvjárási adatokat, mást találunk. Az OklSz.-ban vegyesen van 'clivus, jugum montis, mons, monticulus, collis' jelentésű *bérc*. A sok adat közül idézek néhányat, melyekből kitűnik, hogy a *bérc* 1214-től, első előfordulásától kezdve, nem csupán 'sziklát' jelentett. 1227: Ad unum monticulum qui wlgariter *ogogovs Berch* uocatur. 1285: Ad *collem berch* vocatum. 1412: Venissent ad quoddam *Beerch* wigo *homok* nuncupatum.

A NySz. adatai is megerősítik ebbeli állításunkat. Pl.: Dyznotys eorzeotth az regeczy erdeon az *Kawa berczen*. Átalhágom *bérczét* a szomszéd halomnak.

A MTsz.-ban a *bérc*-nek 'szikla' jelentésén kívül még 'domb, dombocska; tuskés, bokros, kavicsos, göröngyös hely' jelentését is láthatjuk.

*) Kéziratomban már a Magyar városok monografiája — Cegléd — kötetének megjelenése előtt bent volt a szerkesztőségben. Jóleső örömmre szolgál, hogy Dr. OPPEL JENŐnek a legújabb kutatások alapján megírt munkája Cegléd város régi birtokosait illetőleg az én felfogásomat vallja.